

Translatio beati Grisogoni martyris kao povijesno vrelo

Dr. Mladen ANČIĆ

Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru
HR-23000 Zadar, Obala kneza Trpimira 8,

Autor u tekstu razmatra hagiografsko djelo poznato pod naslovom Translatio beati Grisogoni martyris, nastojeći dokazati da je ono nastalo u Zadru potkraj 9. ili u prvoj polovici 10. stoljeća, u svezi s utemeljenjem gradskoga samostana Sv. Krševana. Osim što ukazuje na značajke tipične za ovakvu vrstu tekstova (podjelu na inventio ossis, translatio i miracula), autor nastoji razaznati što je unutar zadanih okvira izlaganja pisac djela uspio dati kao realnu sliku prilika koje su vladale u sredini u kojoj je i sam djelovao.

¹ Tekst je danas pristupačan u izdanju što ga je priredio Č. IVEKOVIĆ, *Crkva i samostan sv. Krševana u Zadru (Djela JAZU knj. XXX)*, Zagreb, 1931., 49-52.

² Za vrijeme postanka rukopisa na kojemu je radio Zoil Ivanov usp. R. KATIČIĆ, *Zadrani i Mirmidonci oko moći sv. Krševana*, u: ISTI, *Uz početke hrvatskih početaka*, Split, 1993., 191. Opis posla koji je svetokršavanski redovnik obavi koncem 15. st. izgleda ovako: "Ego Zoilus Joannis monachus cenobii gloriosi martyris Chrysogoni motus devotione banc sui corporis translationem vetustate deletam et totaliter casam illuminavi, litteras omnino deletas iterum ceu a novo rescripsi, manu propria anno salutis 1498" (IVEKOVIĆ, *nav. dj.*, 52 - neznatno sam promijenio interpunkciju u odnosu na tiskano izdanje kako bi tekst bio jasniji i razumljiviji).

³ Usp. primjerice M. GRANIĆ, O kultu sv. Krševana zadarskog zaštitnika, *1000 Godina samostana sv. Krševana u Zadru (Zadarska revija 2-3/1990)*, 152-3, 155. Autorov odnos spram teksta ponajbolje oertava tvrdnja kako je "spis ... pun fantastičnih čudesa, nebuloznih dijaloga" (159).

Životi svetaca i legende o čudima koja su pratila njihove zemne ostatke nakon smrti predstavljaju jedan od najomiljenijih oblika književnoga stvaranja srednjega vijeka. O literarnoj i povijesnoj vrijednosti ovih nabožnih tekstova sudovi su obično oprečni, a takav je slučaj i s legendama o životu i prijenosu moći malobrojnih mjesnih svetaca-zaštitnika što su se sačuvale po gradovima na hrvatskoj obali Jadrana. Jedan od takvih rijetkih sačuvanih tekstova je i onaj o prijenosu moći zadarskoga zaštitnika sv. Krševana, koji je do modernoga doba, pod naslovom *Translatio beati Grisogoni martyris*, dospio u rukopisu što ga je na samome svršetku 15. stoljeća uredio i restaurirao redovnik istoimenoga zadarskog samostana Zoil Ivanov.¹ Svoj je posao, kako sam ističe na kraju teksta, Zoil obavio na jednom starom rukopisu, za koji se danas sigurno zna da potječe iz 13. stoljeća, a koji je u doba prepisivanja, 1498. godine, starina već nagrizla u tolikoj mjeri da je na nekim dijelovima tekst bio nečitljiv te ga je prepisivač morao stvarno restituirati.²

Taj Zoilov uredeni prijepis stare legende nije sve doskora izazivao veću pozornost naših povjesničara, koji su navode u njemu smatrali običnim izmišljotinama.³ U tome je pravcu vrlo ilustrativno da, primjerice, N. Klaić u djelu *Zadar u srednjem vijeku* ne nalazi za shodno, raspravljajući o prijenosu svečevih ostataka i postanku samostana koji mu je posvećen, čak ni citirati tekst legende, odnosno njegovo moderno izdanje, već se oslanja ne prijevod i razlaganje starijeg povjesničara Brunellija.⁴ Tek u najnovije vrijeme *Translatio* je privukao moderne autore, odnosno filologa R. Katičića te povjesničara i arheologa M. Suića, koji su se pozabavili prije svega lociranjem toponima *terra Marab* i

etnonima *Mirmidones* koji se mogu naći u tekstu legende.⁵ Polazeći od iste početne premise da je priča o krađi svečeve ruke, koju donosi legenda, istinita, R. Katičić i M. Suić različitim putovima i uz različita objašnjenja, dolaze do sličnih zaključaka: toponim *terra Marab* odnosi se na neposredno zadarsko zaleđe, hrvatski teritorij, koji nije ulazio u sklop tzv. "Bizantske Dalmacije", a etnonim *Mirmidones* zapravo je podrugljiv naziv za suvremene Hrvate, koji M. Suić povezuje s oblikom nastambi (zemunica) u kakvima su prvotno obitavali Hrvati po doseljenu u ove krajeve.

Iako se s ovakvim rezultatima do kojih su došli naši uvaženi znanstvenici ne slažem, ovdje nemam namjeru opširnije razlagati argumente kojima bih pobijao njihove zaključke. Umjesto da raspravu počnem razglabanjem pitanja što je to *terra Marab* i tko su bili *Mirmidongi* koji su ju nastavali, pokušat ću prije svega ocrtati temeljne značajke teksta legende i vremenski locirati što je moguće preciznije njegov nastanak, a potom odrediti u kojoj se mjeri on oslanja na stvarne događaje u realnom prostoru i vremenu te, konačno, temeljem svega ovoga pokušati utvrditi njegovu relevantnost kao vrela za poznavanje povijesti određenoga razdoblja.

* * *

Sadržaj su *Translatio* R. Katičić i M. Suić u svojim radovima već prepričali, no čini se kako neće biti na odmet ovdje taj postupak, bar ukratko, ponoviti, te pri tomu ukazati na nutarnje cjeline teksta i njihove elemente. Pripovijedanje, dakle, počinje pričom o izgradnji bazilike posvećene sv. Krševanu a onda se s time povezuje izvješće o našašću svečeva tijela - ono je bilo sahranjeno u jednome od starih kršćanskih grobova izvan samoga grada, na lokalitetu koji se u tekstu naziva Obrovica, kamo je dospjelo božjim čudom prenešeno zrakom. Drugu pripovjedačku sliku, usko povezanu s onom prvom, tvori priča o prijenosu tijela iz Obrovice u sam Zadar, uz sudjelovanje biskupa i svjetovnih moćnika te čitava gradskog puka. I u toj se pripovjedačkoj slici pojavljuje element čudotvornoga, u onom trenutku kada svečevo tijelo odbija biti unešeno kroz gradska vrata sve dok svjetovni moćnici ne polože svečane prisege o darivanju bazilike u kojoj će ono biti položeno i čuvano. Treća je pripovjedačka cjelina, sada već bez ikakve organske veze s one dvije prethodne, priča o krađi svečeve ruke i njezinu povratku u Zadar. Ruku su ukrala trojica redovnika i s njom otišli "u oblast Marab" (*in provinciam que dicitur Marab*) nadajući se kako će tamo izvući neku materijalnu korist od ukradene relikvije. U ovoj je cjelini element čudotvornoga obilato zastupljen, počevši od nevolja koje se spuštaju na "oblast Marab" za vrijeme dok je ukradena ruka tamo stajala, pa izravnoga obraćanja sveca "starom Mirmidoncu" (*senior Mirmidones*) za njegova boravka u Zadru, kamo je došao vratiti ruku, do zaključne slike oživjeloga djeteta pred svečevim oltarom. Sljedeću cjelinu, koja je vremenski orijentirana ne prema priči o krađi ruke već prema trenutku prijenosa tijela u grad (*Post unum lustrum et binos annos exhalatus est ab hac luce mundi ille senior, qui dedit suam hereditatem beato Grisogono, cuius nomen nuncupabatur Cetus*), tvori priča o kršenju prisege što su je u vrijeme

⁴ Usp. N. KLAJČIĆ-I. PETRICIOLI, *Zadar u srednjem vijeku*, Zadar, 1976., 108-109. Oslonac za svoje raspravljanje ona nalazi u V. BRUNELLI, *Storia della città di Zara*, Venezia s.a, 211 i d.

⁵ Usp. KATIČIĆ, *nav. dj.*, 191-201; M. SUIĆ, *Zadarski i ninski Mirmidongi, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 38/1996., 13-33.

⁶ Usp. primjerice H. MOROVIĆ u: *Legende i kronike*, Split, 1977., 17. Cjeline od b/ do d/ i sam je autor spisa smatrao *miraculi-ma*, što jasno proizlazi iz riječi kojima počinje pripovijedanje o akvilejskom trapeziti Iliji: *Aliud namque nitimur vobis, fratres carissimi, exprimere miraculum, ut magis ac magis convalescatis in eius desiderio atque in fide Domini nostri Iesu Christi* (IVEKOVIĆ, *nav. dj.*, 52 - istaknute formulacije M. A.).

⁷ Prvi se puta naznačena formula pojavljuje na kraju pripovijedanja o krađi i povratku svečeve ruke, a cijeli je sklop u koji je formula smještena priređivač pogrešno stavio u navodnike. Ispravljene bi tekst trebalo čitati ovako: *Ad istam vero vocem puer sistens loquitur. "Audite nunc, omnes, verba, que dixit Mirmidones de beato Grisogono et absque ulla ambiguitate firmiter credite. Et quidquid ille impetrare valens apud immensam Dei mages-tatem iussu omnipotentis Dei optinet et scire nos convenit, quod ipsa tumba marmorea nequaquam hominis obsequio hic advenisse, sed obsequio angelico". Et est noster patronus atque tefensor usque in perpetuum adiuvante ipso domino nostro Iesu Christo, qui vivit et regnat in secula seculorum. Amen.* (IVEKOVIĆ, *nav. dj.*, 51 - istaknute formulacije M.A.) Ista se formula ponavlja kako na kraju pripovijedanja o nasljednicima Cetusa, koji su opatiji htjeli oduzeti posjede što joj ih je ovaj ostavio, tako i na kraju pripovijedanja o akvilejskom trapeziti Iliji (IVEKOVIĆ, *nav. dj.*, 52). Glasno čitanje za publiku, kao obliku kojemu je *Translatio* namijenjena, najjasnije potvrđuje tekst citiran u prethodnoj bilješci.

⁸ Za ovakvo shvaćanje vremena i povijesti usp. J. LE GOFF, *Nel Medioevo: tempo della Chiesa e tempo del mercante*, u: *ISTI, Tempo della Chiesa e tempo del mercante*, Einaudi, Torino, 1977., 9 i d. s tamo navedenom literaturom. Pripovijedanje u izdvojenim slikama kao "tehniku pričanja priče", kako kod narativnog tako i kod likovnog izražavanja, naglašuje G. HENDERSON, *Early Medieval (Style and Civilization)*, Penguin, 1972., 155 i d.

prijenosa položila trojica braće, svjetovni moćnici, koji su tada upravljali gradom i njegovim područjem. Element je čudotvornoga ovdje prisutan u nevoljama koje su snašle njihove nasljednike koji su zarad materijalne koristi htjeli pogaziti riječ svojih predaka. Konačno, posljednju pripovjedačku cjelinu, bez ikakve organske ili kronološke veze s prethodnima, tvori priča o putujućem akvilejskom novčaru i trgovcu Iliji (*trapezita civitatis Aquilegie Helius nomine*), koji se za plovidbe prema Zadru iz nevremena izbavio čudotvornom intervencijom sv. Krševana. Ilija je zauzvrat svečevu baziliku obasuo darovima te je čak i jednoga od svojih sinova, koji je putovao s njime, ostavio u Zadru kako bi tu služio svecu koji ga je izbavio iz nevolje.

Što se, dakle, može zaključiti iz ovako predočena sadržaja teksta ove naše *Translatio*? Čini se da je temeljni zaključak kako je ukupno pripovijedanje izgrađeno oko određenih događaja, stvarnih ili ne, kojima su stjecaj okolnosti ili, pak, nečija manipulacija (što se ne može isključiti) u svijesti suvremenika pridali jasne elemente i manifestacije čudotvornoga. Poredani kronološkim slijedom, kojega se dosljedno držao i sam autor teksta, ti događaji bi bili:

a/ izgradnja crkve sv. Krševana u Zadru i s time u svezi našašće i prijenos svečeva tijela u Zadar;

b/ krađa ruke, kojom su se tri redovnika htjela okoristiti kao vrijednom relikvijom;

c/ pokušaj svjetovnih moćnika da uzurpiraju crkvena dobra;

d/ bogata nadarbina akvilejskoga putujućeg trgovca samostanu sv. Krševana.

Ovakva je kompozicijska struktura opće mjesto slične literature - u cjelini a/ lako se prepoznaju *inventio ossis* ("našašće kosti") i *translatio* ("pripovijest o prijenosu"), dok su cjeline od b/ do d/ već na prvi pogled prepoznatljive kao tradicionalna *miracula* ("čudesna") - što jasno ocrtava pridržavanje starih i uobičajenih obrazaca.⁶

Prepričavanje ovih događaja dosljedno se drži obrasca izdvojenih statičnih slika i ahistoričnosti, tako tipičnoga za koncepciju i shvaćanje vremena kakvi su vrijedili na kršćanskom Zapadu u razdoblju 9. do 11. stoljeća Opći dojam cjelovitih i zasebnih slika osobito podcrtava formula *qui vivit et regnat in secula seculorum. Amen*, a koja se ponavlja na kraju svake od cjelina ovdje označenih slovima od b/ do d/. To daje naslutiti kako je tekst bio namijenjen prije svega glasnome čitanju,⁷ no nije nemoguće kako je, zbog bogatstva dijaloga, možda bio i predložak za crkvena prikazanja. Svakako valja istaknuti i to što autor cijelo vrijeme ni ne pokušava smjestiti događaje o kojima govori u stvarno vrijeme i poznate povijesne okolnosti. On naprosto rabi elemente povijesnog gibanja, četiri događaja (za koje još ne znamo jesu li stvarni), lišavajući ih upravo njihove povijesne dimenzije i jasno-ga vremenskoga slijeda. Njegov predmet interesa nije, zapravo, povijest svečevih ostataka, odnosno njegova tijela. On elemente te povijesti rabi kako bi njima, kroz zasebne slike, jasno ilustrirao nadnaravnu potvrdu ispravnosti učenja Crkve, što se manifestira djelovanjem Boga u domeni čudotvornoga.⁸ Značajke se ovakvoga autorskoga postupka ukazuju to jasnijima usporedi li se

Translatio s drugim sličnim tekstom nastalim u istoj sredini (a najranije u drugoj polovici 12. stoljeća), s poviješću prijenosa relikvija titulara zadarske katedrale, sv. Stošije.⁹ U tome tekstu, naime, opisani događaji tvore jasnu i koherentnu cijelinu, pripovjedanje teče povezano, a sve je vrlo precizno datirano stvarnim imenima najvažnijih sudionika (zadarski biskup, mletački dužd) i prepoznatljivim stvarnim događajima (odlazak na dvor Karla Velikog i potom u Konstantinopol), kojima je, doduše, ponešto izmijenjeno prvotno značenje sukladno shvaćanjima koja su vladala u vrijeme nastanka teksta (biskup Donat nastupa kao mirovni posrednik između dvaju carstava, a ne kao predstavnik svoje zajednice).

Način, pak, na koji se u tekstu *Translatio* tretira čudotvorno, čini se također zanimljivim i znakovitim; iz njega se daje jasno naslutiti kamo je takvo razlaganje bilo usmjereno. Čudotvorno je, naime, predstavljeno kao predvidljivo Božje djelo, što se, primjerice, jasno očituje u priči o tomu kako su sedmogodišnji dječaci zastali pred gradskim vratima ne mogavši krenuti dalje. Sudionici događaja, međutim, odmah su i bez dvojbi očitili značenje te situacije, prepoznajući u njoj svečev zahtjev za obećanjem primjerenih i dostatnih darova.¹⁰ Takvo je Božje djelovanje, doduše, različito od onoga što je Bog uredio jednom zauvijek, ali ipak prepoznatljivo kao njegov istup i potvrda snage već utvrđenih načela i zakona. Današnjem povjesničaru, pak, u takvu postupku nije teško prepoznati nastojanje crkvene hijerarhije za uspostavom potpune kontrole nad domenom nadnaravnoga koje se pojavljuje u životu ljudske zajednice, čime se zapravo obuzdava folklor i pučka interpretacija takvih fenomena.¹¹ U tome se kontekstu osobito zanimljivom i vrijednom posebne pozornosti čini epizoda u kojoj "stari Mirmidonac", utjelovljenje iskustva i mudrosti svoje zajednice, prepoznaje u gubi koju donose redovnici što su ukrali svečevu ruku nečisti znak "anateme" kao posljedice golemoga grijeha.¹²

Ovakve nutarnje značajke teksta ukazuju na njegovu starinu te opredjeluju i stav po kojemu on ne bi mogao biti mladi od 11. stoljeća, što svakako pomaže pri pokušaju pouzdanijega kronološkoga lociranja. No, vrijeme postanka legende kakva je dospjela do modernoga doba, nitko zapravo nije pokušao preciznije odrediti. R. Katičić, doduše, govori o tomu da se događaji o kojima je u tekstu riječ mogu staviti u 9. stoljeću,¹³ ali ne kaže ništa o vremenu kada je mogao nastati sam tekst. Elementi na koje se on pri tomu poziva tj. "imena što se spominju ... i nazivi predmeta koji svjedoče o grčkom utjecaju" po njegovu su mišljenju "znak starine jer nas vodi u vrijeme kada je Zadar bio najčvršće uključen u život Bizantskog carstva". Takvo je zapažanje doista posve utemeljeno, no tomu svakako valja pridodati kako ti isti elementi sugeriraju da i sam tekst nije mogao nastati mnogo poslije toga doba. Čini se, međutim, kako je u ovakvom razglabanju moguće poći još jedan korak dalje te već spomenutima pridružiti i neke druge argumente koji će pomoći da se nastanak rukopisa preciznije datira.

U samome tekstu, naime, postoje neki dijelovi koji jasno daju do znanja da je njegov autor bio dobro upoznat s prilikama kakve su vladale u doba o kojemu je u legendi riječ, dakle u 9. stoljeću, odnosno da je i njegov rječnik, uz već opaženo pribjegavanje

⁹ Tekst objavljen u F. RAČKI, *Documenta historiae Chroatica periodum antiquam illustrantia (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium VII)*; Zagreb, 1877., 306-309. Za vrijeme nastanka usp. KLAJČ-PETRICIOLI, *nav. dj.*, 107.

¹⁰ "Sine omni mora atque gravi onere portaverunt eam (sc. salutarem tumbam) ad portam civitatis et ultra eam non potuerunt movere. Venerabilis autem episcopus dixit pueris: 'Ex qua re fit, quod non ceptum iter peragitis?' Illi dixerunt: 'Scias, domine pater, quod nequaquam amplius possumus viam carpere.' Tunc episcopus dixit: '**Ergo audire vult, quid donaturi ei sumus.**'" (IVEKOVIĆ, *nav. dj.*, 50 - istaknute formulacije M.A.)

¹¹ Usp. J. LE GOFF, Čudesno na srednjovjekovnom Zapadu, u: ISTI, *Srednjovjekovni imaginarij* (izv. *L'imaginaire médiéval. Essais* - pr. M. Svetl), Zagreb, 1993., 39 i d.

¹² "Ibi sunt advene monachi, qui actenus apparuerunt hic cum **immundicia ingenti lepre. Sciat vestra inquisitio, quia anathematizati fuerunt.**" (IVEKOVIĆ, *nav. dj.* 50 - istaknute formulacije M.A.)

¹³ KATIČIĆ, *nav. dj.*, 193. Tvrdnja kako je "legendu o prijenosu tijela ... napisao i ilustrirao godine 1498. krševanski redovnik Zoilo Ivanov" (GRANIĆ, *nav. dj.*, 159), bez detaljnijega elaboriranja i čvrstih dokaza (Zoilov opis vlastitoga posla vidi ovdje u bilj. 2) ostaje neprihvatljiva.

grčkim posudenicama, posve prispodobljen tome vremenu. To se jasno vidi u nekoliko primjera, ponajprije u riječima kojima se opisuje način na koji su stanovnici područja nazvanoga *provincia Marab* raspravljali o nevoljama koje su ih snašle nakon što su zadarski redovnici u njihovu zemlju donijeli ukradenu svečevu ruku. U tome segmentu autor legende koristi izričaje poput "sazvati vijeće" i "učiniti pravdu",¹⁴ kakvima se vrlo precizno opisuju ustanove društvenoga života upravo toga doba, točnije 9. stoljeća.¹⁵ Jezična arhaičnost posvjedočena je i u opisu postupka akvilejskoga novčara i trgovca Ilije, na mjestu gdje je autor legende za jednoga od članova njegove pratnje upotrijebio riječ *comes*.¹⁶ Njome se, naime, u 9. stoljeću već vrlo rijetko označuje pratitelj, ali se zato ona rabi kao titula izvedena upravo iz ovoga prvotnog joj značenja naslijeđenog iz antike. Konačno, u ovaj stariji jezični sloj valja svakako uvrstiti i već spominjani izričaj *provincia Marab* o kojemu opširnije raspravlja M. Suić. On na početku svoje rasprave upozorava kako bi se takav izričaj mogao odnositi na Moravsku kneževinu,¹⁷ da bi odmah od takvoga tumačenja odustao i onda se upleo u čudna etimološka izvođenja koja toponim *Marab* trebaju povezati s rječju "mrav" i na taj način ocrtati običaj Hrvata i Slavena da žive u zemunicama.

No, ostavljajući po strani ovo višeslojno i učeno izvođenje, valja primijetiti kako se etimološki toponim *Marab* zapravo izvanredno poklapa s etnonimima *Marvani* ili *Maravi* kako Moravljane u 9. stoljeću označuju suvremena franačka vrela,¹⁸ dok se izričaj *provincia Marab* može smatrati doslovnom inačicom fraze "moravska oblast" koju, kao neku vrst državno-pravnog termina, koristi crkvenoslavenski književni tekst *Vita Methodii*.¹⁹ Posve sukladno ovakvome tumačenju, po kojemu se toponim *Marab* u tekstu *Translatio* odnosi upravo na Moravsku, stoje i činjenice koje se tu iznose o toj "oblasti", naime, o njezinu "gradu" i njegovu biskupu.²⁰ Stoga doista nema nikakva razloga natezati toponim u neposredno zadarsko susjedstvo. No, činjenica da tekst *Translatio* zna za zemljopisni i državno-pravni pojam *provincia Marab*, a koji nakon mađarskoga osvojenja i trajnoga naseljenja upravo na tome prostoru nestaje na samom svršetku 9. stoljeća, također se poklapa s ranije iznesenim stavom o njezovoj starini.

Time se, zapravo, glede vremena postanka teksta u formi u kojoj je sačuvan do modernoga doba prilično precizno može odrediti *terminus ante quem non*, a to je posljednja četvrt 9. stoljeća, odnosno vrijeme kada je pod papinskim vrhovništvom Metod ustrojio crkvenu organizaciju Moravske. S druge strane, ne čini se, iako za takvo datiranje osim već navedenih nutarnjih značajki ne postoji izravan oslonac u samome tekstu, da je tekst *Translatio* mogao nastati mnogo kasnije od prijeloma 9. i 10. stoljeća, odnosno prve polovice ovoga posljednjega. Zapravo, moglo bi se bez ustezanja i s dosta argumenata govoriti o tomu kako svojom strukturom, nutarnjim značajkama ali i sadržajem, *Translatio beati Grisogoni martyris* posve korespondira "duhu vremena" što je Zadrom vladao kada je u tome gradu izgrađena monumentalna crkva Sv. Donata (Sv. Trojstva). Kao što svojom strukturom, prije svega miješanjem zapadnih (franačkih) i bizantskih utjecaja, a potom i svojim ukupnim izgledom odnosno monumentalnošću,²¹

¹⁴ "Omnes vero cives **inito consilio** dixerunt ... Respondens unus, qui erat plenus etate dixit: 'Si vultis perunanimiter **faciamus legem** ut possimus cognoscere rei opus, in quo constiterit'" (IVEKOVIĆ, *nav. dj.*, 50 - istaknute formulacije M.A.).

¹⁵ Usp. KATIČIĆ, *nav. dj.*, 178 i d.

¹⁶ "Dixit ei **unus ex commitibus eius**" (IVEKOVIĆ, *nav. dj.*, 52 - istaknute formulacije M.A.).

¹⁷ SUIĆ, *nav. dj.*, 15.

¹⁸ Usp. I. BOBA, *Novi pogled na povijest Moravie* (izv. *Moravia's History Reconsidered* - pr. A. Miličić), Split, 1986., 27.

¹⁹ Isto, 29.

²⁰ O "gradu" Moravi i uređenju i izgradnji crkvene organizacije na području Moravske kneževine, bez obzira gdje ona bila zemljopisno smještena, usp. opširno BOBA, *nav. dj.*, 35-78.

²¹ O crkvi Sv. Donata (Sv. Trojstva) usp. opširno P. VEŽIĆ, *Crkva Sv. Trojstva (Sv. Donata) u Zadru (Mala biblioteka Godišnjaka spomenika kulture Hrvatske)*, Zagreb, 1985.

ta građevina u kamenu bilježi mijene kroz koje je u 9. stoljeću pro-
lazio grad što se uklapao u novi uljudbeni kontekst ne odričući se
pri tomu naslijeđenih tradicija, tako i *Translatio* na svoj način, i
formom i sadržajem, ocrtava kakvim je sve vezama taj grad bio
uklopljen u mrežu društvenosti širega okruženja.

* * *

Na pitanje jesu li u tekstu *Translatio* opisani stvarni događaji,
dakle nešto što se stvarno dogodilo u određenom vremenu i na
određenome prostoru, vrlo je teško dati precizniji odgovor. U
svakome slučaju takvo pitanje čini se izlišnim glede cjelina
označenih kao *inventio ossis* i *translatio*. Danas se kao posve sig-
urno zna da je opatija Sv. Krševana doista raspolagala tijelom, ili
bar velikim dijelom kostiju za koje se tvrdilo da pripadaju svecu
zaštitniku.²² Stoga valja zabaciti svaku sumnju glede toga da je u
jednome trenutku stvarno došlo do svečane procesije i prenošenja
ovih ostataka, bez obzira odakle i kada oni došli, što se kasnije
slavilo i liturgijskim slavljem.²³ Otkuda su ti ostaci doneseni,
odnosno jesu li doista pronađeni na kojemu od starokršćanskih
grobolja u okolici grada, gotovo se sigurno nikada neće moći
pouzdanom odgovoriti. No, u svakome slučaju, *inventio ossis* i
translatio, događaji tako tipični za ovakvu vrst literature, u
samome su tekstu dovedeni u usku svezu s izgradnjom crkve
posvećene Sv. Krševanu. Čini se da je upravo na ovoj točki
moguće vrlo jasno potvrditi materijalnim ostacima do kojih se
došlo arheološkim putem, kako je R. Katičić bio posve u pravu
situirajući radnju legende u 9. stoljeća Naime, tijekom različitih
radova na zaštiti romaničke bazilike Sv. Krševana, dovršene
tijekom 12. stoljeća, vrlo se jasno utvrdilo kako je na njezinu mjes-
tu stajala starija crkva uz samostanski kompleks. Izgradnju prve
crkve na ovome mjestu moguće je čak relativno precizno datirati
ostacima crkvenoga namještaja, nastaloga okvirno u vrijeme vla-
davine hrvatskoga kneza Branimira (879.-892.) odnosno u posljed-
njoj četvrti 9. stoljeća,²⁴ što se onda vrlo precizno poklapa i s
gornjim zaključcima povezanim uz Moravsku kneževinu.

Ovako vrlo precizno datirani tekst, koji se odnosi na *inventio*
i *translatio*, postaje sada dragocjeno vrelo za poznavanje nutarn-
jih prilika grada Zadra. U tome se, naime, dijelu legende posve
jasno govori o "trojici braće nasljednika, koji su svojom moći sta-
jali na čelu grada", i koji prigodom prijenosa tijela predvode
"cijelu zadarsku oblast".²⁵ Štoviše, ta su trojica svecu ponudili
bogate darove pa se iskazali kao najvažniji donatori pri izgradnji
crkve i samostana. K tomu, jedan od njih, po imenu Cetus, zavje-
tovaao se na predaju svoje ukupne imovine i ulazak u samostan-
sku zajednicu kako bi ostatak života služio sv. Krševanu. U nas-
tavku legende, među čudima (*miracula*) pripisanim svečevim
relikvijama, opisano je kako su nasljednici Cetusa, po njegovoj
smrti, pokušali samostanu oduzeti dobra što mu ih je ostavio nji-
hov stric.²⁶ Cijeli ovaj sklop legende dobija posve novo značenje
promotri li se sada u svjetlu dvaju vrlo važnih saznanja. S jedne
strane, naime, treba ga dovesti u svezu sa spoznajom da je već
početkom 9. stoljeća upravo u Zadru postojala izgrađena
autonomna politička vlast što ju je 805. na dvoru cara Karla

²² Usp. KLAJČ-PETRICIOLI, *nav. dj.*, 108;
GRANIĆ, *nav. dj.*, 152.

²³ GRANIĆ, *nav. dj.*, 159.

²⁴ Dio pronađene oltarne grede s natpi-
som, što ga je svojedobno objavio
IVEKOVIĆ, *nav. dj.*, T. XIV, sl. 46, I.
PETRICIOLI, Umjetnička baština
samostana sv. Krševana do 16. stoljeća,
1000 Godina ..., 310, datira upravo vre-
menom vladavine kneza Branimira.
Njegov zaključak u cijelosti potvrđuje još
jedan komad istoga namještaja što je na
vidjelo izašao tijekom iskapanja 1986, a
sliku kojega je, bez detaljnijih informaci-
ja, objavio R. JURIC, O mogućem muzeju
samostana sv. Krševana, *Isto*, 383. O rani-
jem objektu na mjestu romaničke crkve 12.
st. i starom samostanskom kompleksu, za
čije datiranje autor nažalost nije uzeo u
obzir navedene komade crkvenog
namještaja, usp. P. VEŽIĆ, Opatija sv.
Krševana u Zadru. Razvoj prostorne cje-
line, *Isto*, 279-281.

²⁵ "Erant namque illic tres heredes fratres,
qui praeerant (?) civitati in suis potentiis
cum tota Jaderina provincia" (IVEKOVIĆ,
nav. dj., 50).

²⁶ "Tertius itaque frater, cuius vocabulo
Cetus dicebatur, cum intimo animo venit
et dixit: 'O pastor optume, qui venisti ad
pascendum gregem altitonantis Dei, ego
autem tibi offero memet ipsum cum
omnibus meis rebus, nam domum tuam
faciam divitem et deserviam tibi in monas-
tico officio usque dum corporalis vita mihi
comes fuerit.' ... Post unum lustrum et
binos annos exhalatus est ab hac luce
mundi ille senior, qui dedit suam heredi-
tatem beato Grisogono, cuius nomen nun-
cupabatur Cetus. Venerunt nepotes eius,
qui orti erant ex uno fratrum suorum et
conati sunt dicentes: 'Subtrahamus heredi-
tatem nostram ab ista ecclesia et nos
ipsam possideamus'" (IVEKOVIĆ, *nav. dj.*,
50 i 51).

Velikoga predstavljao dužnosnik kojemu autor franačkih Anala pridaje titulu *dux*, istovetnu onoj kojom označuje poglavara todobne političke zajednice izrasle na lagunama Venecije.²⁷ Trojica "braće nasljednika", koji u tekstu legende budući samostan obasipaju bogatim poklonima, čini se da ne mogu biti ništa doli pripadnici mjesne dinastije koja pod svojim nadzorom drži grad i njegovu "oblast" već od početka 9 stoljeća, ako ne i prije toga doba.

Tu "oblast" *Translatio* poznaje kao *Jadertina provincia*, i označuje istom onom oznakom kojom se u tome tekstu označuje i *provincia Marab*. Dokle seže ta *Jadertina provincia* 9. stoljeća danas još nije posve jasno, budući se sve doskora držalo kako je ranosrednjovjekovni Zadar nadzirao tek uski prostor do vrhova prvih brežuljaka sjeverno od grada. Crtu je M. Suić povukao pravcem: Diklo-Bokanjac-Babin Dub-Bibinje, smatrajući taj prostor izvornim gradskim *agerom*, pa bi taj doista uski prostor i uz najbolju volju bilo nemoguće nazivati "oblast/*provincia*". No nedavno je, a riječ je o drugom važnom saznanju koje na ovaj sklop legende baca novo svjetlo, N. Jakšić vrlo uvjerljivo dokazao kako su gradske vlasti već vrlo rano u svojim rukama držale Zemunik i tamošnju utvrdu.²⁸ Kada se to poveže s ranijim saznanjem o tomu dokle je u stoljećima srednjega vijeka sezala jurisdikcija zadarskoga nadbiskupa (crta: Grusi-Murvica-Zemunik), onda se već mnogo jasnije ukazuje prostor na kojemu se mogla razviti autonomna politička vlast, kakvu zasvjedočuju izričaji u franačkim Analima i u *Translatio*.

Razvojni luk te autonomne političke vlasti, izrasle u gradu kao središtu širega prostora, a u vrijeme kada se tijekom cijeloga 9. stoljeća za gospodstvo nad istočnom, hrvatskom obalom Jadrana bore Bizant, Franci ali i prvi hrvatski vladari,²⁹ nije teško povezati od određenoga trenutka upravo s poviješću crkve i samostana Sv. Krševana. Uzme li se pri tomu u obzir kako 918. Andrija, prvi po imenu poznati zadarski *prior*, istome Sv. Krševanu oporučno ostavlja bogatu nadarbinu (vinograd, još jednu zemlju, kmeta i njegovu ženu, 100 ovaca te nešto luksuznoga tekstila za opremu crkvenoga namještaja³⁰), a k tomu se kasnije spominje i kao jedan od utemeljitelja, postaje jasno da je već od samih svojih početaka samostan Sv. Krševana bio zaklada vladajućega gradskoga sloja. To što će 986. obnovu samostana provesti *prior*, Madije, koji uz suglasnost svih "muških i ženskih nasljednika Fuskulovih i priora Andrije" potvrđuje stara samostanska dobra,³¹ odnosno što će samostan tijekom stoljeća srednjega vijeka ostati zaklada gradskoga patricijata, za koji se u novije doba drži kako u najvećoj mjeri stoji u izravnim rodbinskim i krvnim svezama s ranosrednjovjekovnom vladajućom dinastijom,³² samo je nastavak prvotne tradicije, koja korijene vuče iz samoga čina utemeljenja crkve i samostana. Sa svim time na umu, nije teško razumjeti kako je u tekst legende dospjela priča o nasljednicima Cetusa koji pokušavaju opozvati legate svoga strica i koje od toga odvrćaju nevolje što su ih odmah stigle u vidu pojave "nečistih duhova" u njihovim tijelima.³³ Ovako interpretirano "čudo" trebalo je u pripadnika vladajućega gradskoga, odnosno "oblasne" dinastije, i nasljednika prvotnih utemeljitelja crkve osigurati dostatnu lojalnost volji i

²⁷ M. ANČIĆ, From Carolingian Official to Croatian Ruler - The Croats and the Carolingian Empire in the First Half of the Ninth Century, *Hortus artium medievalium*, Zagreb-Motovun, 3/1997., 9.

²⁸ Usp. razmatranje problema u N. JAKŠIĆ, *Zemunik, srednjovjekovni zadarski kaštel i turska kasaba (Scintillae Stephano Gunjača dicatae 1)*, Split, 1997., 7-9.

²⁹ Usp. ANČIĆ, nav. dj.; ISTI, The Waning of the Empire. The Disintegration of Byzantine Rule on the Eastern Adriatic in the 9th Century, *Hortus artium medievalium* 4/1998.

³⁰ Andrijina oporuka objavljena je posljednji puta u J. STIPIŠIĆ-M. ŠAMŠALOVIĆ, *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije I*, Zagreb, 1967., 25-8.

³¹ Dokument kojij registrira obnovu samostana 986. posljednji je puta objavljen u STIPIŠIĆ-ŠAMŠALOVIĆ, nav. dj., 45-6.

³² O sv. Krševanu kao zadužbini zadarskoga patricijata usp. GRANIĆ, nav. dj., 156.

³³ "Illico arepti sunt ab immundis spiritibus et ceperunt dare mugitum ad hethere (= aethera) et raucas voces consonare sicut licissee latrare inierunt" (IVEKOVIĆ, nav. dj., 51).

željama predaka. Iz kasnijega stanja stvari jasno je tek toliko da to nije bilo ostvareno u punoj mjeri te je 986. samostan trebalo obnavljati, jer je "poradi nebrige" (*per negligentiam*) naprosto zamro samostanski život, pokrenut očigledno u vrijeme o kojemu je riječ u *Translatio*.³⁴

Tekst legende govori tek usputno o postojanju političke vlasti koja je nadzirala grad i njegovo šire okruženje, i kako se iz svega ovoga daje razabrati, gotovo na način na koji se u sačuvanim suvremenim likovnim prikazima koristi odora ili uporabni predmeti suvremenika. Upravo stoga se navodima teksta, upotpunjenima saznanjima iz drugih sačuvanih vrela, doista može pokloniti povjerenje. Slično stvari stoje i s pričom o krađi svečeve ruke koju su izvela trojica redovnika drugoga gradskog samostana, onoga sv. Rufine, o kojemu, osim navoda iz teksta *Translatio*, ništa drugo ni ne znamo.³⁵ Krađa relikvija i bijeg u udaljenu Moravsku kneževinu, opisani u legendi, nisu, zapravo, ništa neobično za 9. stoljeće, za doba intenzivne trgovine svetačkim ostacima koji su se uvelike dovozili iz Bizanta. Udaljeno područje još neuređenih misionarskih dijeceza, kakva je bila i ona moravska, privlačilo je pustolove i lutajuće svećenike, te je upravo iz ovoga doba, točnije iz 873, sačuvano i pismo pape Ivana VIII. upućeno "slavenskom knezu" Mutimiru. U pismu papa upozorava kneza, čija se *provincia* sterala na južnome obodu Panonske nizine, kako bi morao poduzeti oštrije mjere glede uvođenja organizirane crkvene hijerarhije što ju je ustrojio biskup Metod. U vrijeme pisanja pisma po njegovoj se zemlji mogu naći *presbiteri illic absoluti et vagi ex omni loco adventantes*, a upravo bi njima Mutimir morao stati na kraj.³⁶ U okviru izričaja iz papina pisma nije teško smjestiti i takve pojedince kakva su tri zadarska redovnika-pustolova, koji s odrezanom svečevom rukom odlaze iz grada nadajući se bogatoj nagradi negdje drugdje, gdje će svježe pokršteni "barbari" znati cijiniti donesenu relikviju.

No, ako jezgro priče o krađi relikvije i odnošenju u Moravsku doista i odgovara vremenu i prostoru, ostatak priče nije, ni uz najbolju volju, moguće ni na kakav način kontrolirati. Iako autor legende poznaje, kako je naprijed istaknuto, mehanizme (*inuito consilio* i *faciamus legem*) kroz koje funkcioniraju društva izvan teritorija koji se naziva *Jadertina provincia*, to se ipak ne može uzimati kao dokaz eventualnih čvrstih veza čak s Moravskom kneževinom. S druge strane, međutim, način na koji su se saznanja o ovoj udaljenoj provinciji mogla proširiti do vladajućih krugova grada, jasno se očitava uzme li se u obzir bogata i razvedena mreža veza koju je za pontifikata papâ Hadrijana II., Ivana VIII. i Stjepana V. (VI.), papinstvo razvilo s novim državama: Hrvatskom, Moravskom i Bugarskom, nastojeći ih posve uklopiti u kršćanski svijet ali na novi način.³⁷ Za ilustraciju je ovdje dostatno navesti primjer svećenika Ivana, koji je kao knežev poklisar 879. putovao iz Moravske za Rim preko Hrvatske i pri tomu papi donio vijesti o krupnim promjenama nastalima u Hrvatskoj nakon zbacivanja kneza Zdeslava i uspona Branimira na tamošnji kneževski prijestol. Tom je prigodom svećenik Ivan po svoj prilici posjetio i gradove nedavno ustrojene bizantske teme Dalmacije, Split i Zadar, iz kojih je u Rim donio vijesti o vrenju i spremnosti

³⁴ Vidi ovdje bilj. 31.

³⁵ Raspravljajući o ranosrednjovjekovnome monaštvu u Zadru, SUIĆ, nav. dj., 17-8, začudo ne spominje uopće samostan Sv. Rufine o kojemu govori tekst kojim se bavi.

³⁶ Regest pisma s citiranim navodima u Ph. JAFFÉ, *Regesta pontificum Romanorum* I, Graz, 1962., 379, nr. 2973.

³⁷ O tomu opširnije M. ANČIĆ, Mjesto Branimirove Hrvatske u suvremenom europskom poretku, Zbornik radova sa skupa *Hrvatska u doba kneza Branimira*, održanog 12. lipnja 1998. u Benkovcu (priredeno za tisak).

na političke promjene, a cijela se njegova misija u Hrvatskoj i dvama gradovima vrlo jasno zrcali u ukupno četiri pisma što ih je papa Ivan VIII. uputio na istočnojadransku obalu odmah po poklisarevu dolasku u Rim.³⁸ Nema pri svemu tomu nikakve dvojbe da je za boravka u gradovima svećenik Ivan naširoko izvijestio i o zemlji iz koje je krenuo, a kako zacijelo nije bio jedini poklisar koji je u ovo doba preko gradova na istočnojadranskoj obali putovao u daleko zaleđe, to postaje jasno na koji su se način i u Zadru mogle pojaviti vijesti o Moravskoj i tomu što se tamo događa.

Kako u ovome kontekstu tumačiti činjenicu da autor *Translatio* stanovnike "oblasti Marab", ili još preciznije jednoga od njih,³⁹ naziva Mirmidoncem? Ovaj nedvojbeni priziv na antičku tradiciju⁴⁰ teško je, naime, uklopiti u kontekst vremena kada je tekst nastajao. Ukoliko je točna pretpostavka da se pod Mirmidoncima imaju razumijevati Mađari, kako bi se moglo zaključiti iz jednoga mnogo kasnijeg pisma, iz sredine 11. stoljeća,⁴¹ to bi značilo da je *Translatio* nastala u relativno kratkom razdoblju kada se još čuvala uspomena na netom propalu Moravsku kneževinu. Tada se već znalo da taj prostor naseljavaju "barbari" koji se na prijelomu 9. i 10. stoljeća nazivaju "Mirmidoncima". No, isto je tako moguće da se staro ime Slavena, koji su naseljavali Moravsku kneževinu, a koje u ovom obliku bilježi legenda, u učenim krugovima kojima su zacijelo pripadali i autor zadarske legende kao i svećenik koji je pisao spomenuto pismo wormskom biskupu, naprosto prenijelo na nove stanovnike istoga područja. Problem, na žalost, na ovom stupnju poznavanja ipak nije moguće rješavati s više sigurnosti te stoga ostaje predmetom za dalja istraživanja i razglabanja.

Motiv odnošenja svečeve ruke u "Moraviju" nakon krađe moguće je, međutim, dovesti u vezu s još nekim poznatim činjenicama o kojima se dosad nije vodilo računa u ovakvome kontekstu. Iz kasnijih vrela, naime, poznato je da je jedan od moćnika u kojem se nalazila upravo *ruka sv. Krševana* imao na sebi natpis s imenom kralja Kolomana. Značenje je toga moćnika očito bilo posebno te su na njemu Zadrani 1384. i 1391., prema navodima gradskoga kroničara Pavla Pavlovića (*Paulus de Paulo*), polagali prisegu vjernosti kruni Sv. Stjepana, odnosno osobama koje su tu krunu u datom trenutku nosile (prvo kraljica Marija, a potom i kralj Sigismund).⁴² No, dok uspostaviti vezu između ovih činjenica nije teško, dotle je preciznija interpretacija podudarnosti između motiva *miracula*, u kojem se ukradenu ruku prvo odnosi u "oblast Marab" a potom i vraća u grad, i moćnika s rukom iz te priče, koji nosi natpis s imenom kralja Kolomana, gotovo nemoguća pri današnjem stanju vrela koja govore o načinu i okolnostima u kojima je Koloman nakon 1102. postao hrvatskim kraljem. Prije toga bi, svakako, valjalo odgovoriti i na pitanje je li i u svim, ili bar nekim ranijim prigodama polaganja prisega ugarsko-hrvatskim vladarima, korišten upravo ovaj moćnik. Također bi trebalo dostatno istražiti u literaturi već poznatu tvrdnju da je samostan Sv. Krševana bio najtvrdje uporište "kraljevske stranke" u gradu, kao i mnoge druge probleme u svezi s poviješću samostana s jedne,⁴³ i odnosa grada i kraljevske vlasti s druge strane. No, i prije toga nije teško naslutiti kako je najvjerojatnije

³⁸ Za Ivanovu misiju usp. ANČIĆ, *The Waning ...*, 18-9.

³⁹ KATIČIĆ, *nav. dj.*, 194 naglašuje kako je ime naroda *Mirmidones* ovdje dato u nominativu jednine, a činjenicu da se stanovništvo "oblasti" navodi samo kao "građani" pripisuje "nasklapnosti i nedotjeranosti redakcije u kojoj je ta legenda došla do nas".

⁴⁰ Mirmidanci su narodnosno ime koje potječe još iz grčke mitologije. Usp. SUIĆ, *nav. dj.*, 19.

⁴¹ Usp. S. ANTOLJAK, *Još nešto o "Cruuatis et Mirmidonibus"*, *Godišen zbornik na Filozofskiot fakultet* 19/1967., (Skopje), 141-151.

⁴² GRANIĆ, *nav. dj.*, 160, međutim odvojeno govori o polaganju prisega na moćnik sa svečevom rukom, da bi nešto niže naveo kako je jedan od moćnika s rukom (postojala su, naime, dva) nosio natpis s Kolomanovim imenom.

⁴³ Iako je povijesti samostana posvećen već navedeni zbornik radova sa skupa održanog u prosincu 1986. u Zadru (vidi ovdje bilj. 3), bogata grada Povijesnog arhiva u Zadru još uvijek nudi neiskorišteni materijal koji postavlja probleme osvjetljava s novih i neočekivanih strana.

po ulasku u grad 1105. Koloman dao izraditi moćnik za ruku koja je nekad davno, barem po tada već staroj legendi, bila odnešena u zemlju (oblast) kojom je sada vladala dinastija što joj je i sam pripadao.

Konačno, posljednji *miracul* o kojem pripovijeda *Translatio*, onaj o akvilejskom novčaru i trgovcu Iliji i njegovom poklonu samostanu Sv. Krševana nakon čudotvornoga izbjavljenja iz oluje, zacijelo počiva na realnoj činjenici - postojanju velikoga poklona upravo takve povijesne ličnosti, bogatoga putujućeg trgovca koji je svršetkom 9. ili na početku 10. stoljeća ploveći uz hrvatsku obalu Jadrana trgovao i na taj način ovaj prostor povezivao s gospodarskim sustavom što se postupno gradilo u Europi. Opis što ga tekst legende daje o načinu Ilijina poslovanja zavrjeđuje da ga se ovdje opširno citira budući je to jedini opis trgovačkoga poslovanja ranoga srednjeg vijeka kojim danas raspolažemo. Sukladno, dakle, tekstu u *Translatio* "neki novčar iz grada Akvileje, po imenu Ilija, jednoga se dana ukrcao na brod *natovaren beskrajnim mnoštvom trgovačke robe* i zaplovio mirnim prijateljskim morem; uz pomoć vitkih vesala požurio je ka gradu koji se zove Rab. Kada se, *po obavljenome trgovačkom poslu*, ponovno vratio morskome putu i kada se približio luci grada Zadra, snažno nevrijeme visoko je podiglo more i bacilo ovoga mornara s njegovom *natovarenom ladicom* do obale grada Raba".⁴⁴

Ne upuštajući se u razglabanje pomorskih puteva kojima su brodovi ovoga doba plovili, kao ni poteškoća u takvoj plovidbi što su ih nosile vremenske nepogode, ovdje valja istaknuti da gornji opis doista vjerno reproducira situacije koje su krajem 9. ili početkom 10. stoljeća već postale stvar svakodnevnice gradova na istočnoj obali Jadrana. Veletrgovac iz Akvileje, s brodom *natovarenim* jednom vrstom robe plovi od grada do grada, tu trguje (*peracto negotio* u našem vreću) i nastavlja dalje, sve dok ne rasproda robu s kojom je krenuo na putovanje, odnosno ne nakupuje drugu koju će vratiti tamo odakle je krenuo. Zato je brod pri dolasku u Zadar još uvijek *natovaren*, a deminutiv *ladica*, kojim je označeno *natovareno* plovilo, treba samo podcrtati ljudsku nemoć pred snagom prirodne nepogode i time još više istaknuti moć i važnost sveca koji trgovca izbavlja iz takve nevolje. Ono što svakako vrijedi naglasiti u gornjoj slici jest da trgovac dolazi iz *Akvileje*, dakle s franačkoga područja, a ne iz Mletaka ili s druge obale Jadrana, čime se znatno širi horizont gospodarskih veza ovoga doba. Pri tomu uopće ne treba dvojiti glede toga da je obalni grad samo žarišna točka ukupne trgovačke razmjene s dubljim prostorom istočnojadranskoga zaleda, zapravo s područjem hrvatske kneževine. S ovakvim uvidom u gospodarske prilike 9. stoljeća, kakve nudi ovaj dio *Translatio*, postaje razumljivijim i polet graditeljske aktivnosti na prostoru što ga je obuhvaćala hrvatska kneževina, a koji se osjeti upravo u drugoj polovici 9. stoljeća⁴⁵ Broj ljudi koji su stvarali preduvjete za takav polet, kakav je bio akvilejski *trapezita* Ilija, zacijelo već u ovo doba nije malen. Kod svega toga ostaje sporedno je li Ilija doista doživio nevrijeme opisano u tekstu *Translatio*, ili je možda njegov poklon samostanu Sv. Krševana bio motiviran prepoznavanjem sveca koji je doživio mučeničku smrt upravo u gradu iz kojega je

⁴⁴*Quidam trapezita civitatis Aquilegie Helius nomine quadam die ingressus ralem confertam infinito mercimoniis sulcabat paccatum equor; cum lentis remigiis accelerabat ad civitatem, que dicitur Arbem. Et dum peracto negotio repeteret per equoream viam et cum appropinquasset ad portum civitatis Jadrensis, vehemens procella altius excitavit mare et proiecit illum nautam cum sua referta navicula ad litus Arbensis civitatis (IVEKOVIĆ, nav. dj., 52 - istaknute formulacije M.A.)*

⁴⁵I sp. okvirna razglabanja o "konjunkturi 9. st." što ih daje I. GOLDSTEIN, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb 1995, 188 i d. "Intenzivnu izgradnju crkava i, naravno, klesanje skulpture, dakle punu difuziju predromanike" u posljednjoj četvrti 9. st. naglašava i Ž. RAPANIĆ, *Predromaničko doba u Dalmaciji*, Split, 1987., 63.

i sam dolazio. Kao i u slučaju političkih okvira orisanih u tekstu legende sasvim uzgredno i bez namjere da se stvarno o tomu problemu govori, tako je i ovdje u okviru izlaganja *miracula* o izbavljenju putujućega trgovca tek usput, ali zato i vrlo precizno, orisan djelić gospodarskih gibanja što su vladala na hrvatskoj obali Jadrana u vrijeme nastanka legende.

* * *

Raščlamba teksta legende poznate pod naslovom *Translatio beati Grisogoni Martyris*, poduzeta u namjeri da se utvrdi u kojoj se on mjeri može koristiti kao relevantno povijesno vrelo, pokazala je da legenda svojom kompozicijom i unutarnjim značajkama posve odgovara shvaćanjima i duhu vremena od 9. do 11. stoljeća. Podrobnije razglabanje iznijelo je na vidjelo niz elemenata koji ukazuju na to da je tekst u današnjoj formi nastao kao klasična legenda o našašću i prijenosu kostiju (*inventio ossis* i *translatio*) jednoga ranokršćanskog sveca-mučenika, odnosno o čudesima (*miracula*) koja su se uobičajeno pripisivala takvim moćima, negdje potkraj 9. ili u prvoj polovici 10. stoljeća. Tekst je bio namijenjen poglavito usmenom načinu komuniciranja, dakle glasnome čitanju unutar određenoga društvenog kruga, preciznije vladajućeg sloja grada i njegova neposrednog okruženja. Dalje istraživanje uputilo je na mogućnost da se u tekstu, unatoč činjenici da on posve odgovara sličnim tekstovima raširenima u isto doba, ipak raspoznaju elementi koji ocrtavaju prilike kakve su vladale u Zadru i njegovu zaleđu u vrijeme nastanka djela. Iako namjera pisca očigledno nije bila vjerno prikazivanje i opisivanje događaja o kojima se u legendi pripovijeda, ipak nam je ostavio vrijedne podatke o političkoj organizaciji grada u 9. i početku 10. stoljeća, vezama koje su postojale s dubokim prostorom zaleđa, sve do Moravske, te konačno upozorio na način na koji se praktično manifestiralo ono što se u novije vrijeme neki povjesničari nazivaju "konjunkturu 9. stoljeća" na području hrvatske kneževine.

An analysis of the text of the legend known as the Translatio beati Grisogoni Martyris has shown that in its composition and inner characteristics it entirely corresponds to the comprehension and spirit of the period from the 9th to the 11th centuries. More detailed analysis has brought to light a series of elements indicating that the text in its present form was created as a classic legend about the discovery and transportation of the bones (inventio ossis and translatio) of an early Christian saint-martyr, or rather the miracles (miracula) that were usually attributed to such relics, somewhere at the end of the 9th century or in the first half of the 10th. The text was intended mainly for verbal communication, for being read aloud within a certain social circle, the leading stratum of the city and its immediate vicinity. Further research has indicated the possibility of recognizing elements that depict the conditions in Zadar and its hinterland in the period when the work was created, despite the fact that this text corresponds exactly to similar texts widely distributed in the same period. Although the intention of the writer apparently was not the faithful display and description of the events spoken of in the legend, he has nonetheless left us valuable data about the political organization of the city in the 9th century and the beginning of the 10th, the connections that existed in the deep spatial extent of the hinterland, all the way to Moravia, and finally has shown the way in which what some historians in the recent period have called "the conjuncture of the 9th century" was practically manifested in the region of the Croatian princedom.

*The Translatio Beati
Grisogoni Martyris
As a Historical
Source*